

Waarom Bijbelse talen leren?

Taal en theologie

De vraag die vaak gesteld wordt is waarom we Grieks en Hebreeuws zouden moeten leren om de Bijbel te kunnen begrijpen. Er bestaan toch al meerdere vertalingen, zijn deze misschien niet goed genoeg? Moet ik als student werkelijk zoveel moeite doen om deze moeilijke talen onder de knie te krijgen? Wat is de meerwaarde hiervan?

We kunnen niet ontkennen dat gedurende de laatste decennia de taal eis voor de opleiding theologie steeds naar beneden is bijgesteld. Moest een student in de jaren '80 van de vorige eeuw nog hele grammatica's uit het hoofd leren en tientallen hoofdstukken uit de Bijbel zelfstandig vertalen, vandaag de dag wordt slechts een basiskennis van het Grieks en Hebreeuws gevraagd.

Hiervoor zijn verschillende oorzaken aan te wijzen. Ten eerste is het profiel van de student theologie gewijzigd in de loop van de tijd. Dit heeft te maken met veranderingen in het beroep van predikant, die weer te maken hebben met veranderingen in de kerk, die weer voortkomen uit een veranderende samenleving. Lag de nadruk voorheen met name op de predikant als, inderdaad, prediker, dus iemand die het Woord van God verkondigde, wordt nu het beroep veel breder (pastoraal - pionier - manager) ingevuld. De accenten zijn, kort en grof gezegd, verschoven van de uitleg van de Bijbel naar dienstbaarheid. Het een sluit uiteraard het ander niet uit, maar de nadruk ligt in de gewone theologische opleidingen niet meer op het willen doordringen in het Woord zelf.

Ten tweede zijn de redenen voor iemand om theologie te gaan studeren meer divers geworden. Kon men voorheen 'slechts' predikant worden, nu kun je er ook voor kiezen om leraar te worden, geestelijk verzorger of eender welk beroep waarvoor je een universitair diploma nodig hebt. In deze beroepen is een goede kennis van de Bijbelse talen uiteraard minder belangrijk.

Ten derde zijn er veel hulpmiddelen bij gekomen die vroeger nog niet bestonden. Met behulp van aparte software, maar ook gewoon online, heeft de student nu direct toegang tot een schat aan grammaticale informatie. De gehele tekst van de Hebreeuwse Bijbel en het Nieuwe Testament (met alle mogelijke variante manuscripten) is online te raadplegen, waarbij je door een woord aan te klikken de vervoeging en betekenis van dat woord te zien krijgt, alsook alle andere vindplaatsen in de Bijbel. Afhankelijk van de software is het ook mogelijk om variante lezingen te raadplegen en zelfs om oorspronkelijke manuscripten in fotokopie te bekijken. Kortom, alles is 'online beschikbaar'.

Er bestonden 'vroeger' wel lijvige concordanties, waarbij van elk woord de vervoeging werd gegeven en de andere vindplaatsen werden opgesomd, maar opzoeken hierin duurde lang en niet iedereen heeft zo'n boek ter beschikking. Internet is daarentegen gemakkelijk en toegankelijk voor iedereen.

Hoewel de accenten binnen de opleiding theologie verschoven zijn (en nog steeds verschuiven) blijft de studie van de Bijbel, Oude én Nieuwe Testament, van wezenlijk belang en vormt in feite de kern ervan. Elk vak binnen theologie komt voort uit en is verbonden aan de teksten uit de Bijbel. Een goed verstaan van deze teksten bepaalt de kwaliteit van de studie als geheel. De vraag blijft echter: moeten we daarvoor (diep) doordringen in het Grieks en Hebreeuws of kunnen we volstaan met reeds gemaakte vertalingen?

Het proces van vertalen

Een vertaling van een tekst is altijd een interpretatie. De vertaler probeert om de betekenis van de brontekst zo goed mogelijk weer te geven in de doeltaal. Dit klinkt eenvoudig. Je moet gewoon de taal leren, lezen wat er staat en dat omzetten naar een andere taal. Het proces van vertalen is echter niet zo simpel als op het eerste zicht lijkt.

De eerste vraag die de vertaler zich moet stellen is op welke wijze ze gaat vertalen: is het de bedoeling om zo letterlijk mogelijk te vertalen ('dicht bij de tekst te blijven') of naar de betekenis van de tekst te vertalen. Deze keuze is erg belangrijk. Bij een **letterlijke vertaling** kan elk woord omgezet worden naar een equivalent in de doeltaal. Misschien moet er een beetje bijgestuurd worden wat betreft de stijl en leesbaarheid, maar de vertaling is zo rechtstreeks mogelijk. Deze vorm van vertalen houdt zich niet bezig met de betekenis van de woorden in hun verband, maar enkel met de betekenis van elk woord afzonderlijk die (toevallig) samen een zin vormen.

Een voorbeeld:

De uitdrukking 'spijkers op laag water zoeken' kunnen we letterlijk vertalen in het Engels als 'searching nails on low water'. Automatische vertaalprogramma's zullen het ook zo vertalen ('look for nails on low tide': google translate). Iedereen die een notie van het Engels heeft begrijpt dat deze vertaling van een typisch Nederlandse uitdrukking 'nergens op slaat' (letterlijk: 'nowhere to strike on'. Google heeft het deze keer echter wel correct: 'makes no sense'). Veel woorden hebben verschillende betekenissen in verschillende contexten en kunnen niet altijd op dezelfde manier vertaald worden. De 'spijker' uit het gezegde is een 'andere' spijker dan die in de muur geklopt wordt door een timmerman.

Nog een voorbeeld, nu uit de Hebreeuwse Bijbel:

De beroemde Statenvertaling uit 1637 (aangevraagd door de Staten generaal in 1618, reeds aan gewerkt vanaf 1571) is een 'een-op-een vertaling'. Men heeft telkens dezelfde woorden op dezelfde wijze vertaald, zoals het woord *shem*. Hoewel dit woord letterlijk 'naam' betekent, heeft dit begrip in het Hebreeuws meerdere betekenissen.

Afhankelijk van de context kan *shem* het volgende betekenen:

- naam van iets of iemand
- nageslacht: jouw naam/essentie in stand houden
- herinnering levend houden aan iemand, zijn/haar naam niet uitwissen
- Gods presentie, tegenwoordigheid: God vestigt zijn Naam op Sion (heeft bij ons de weerklank van 'naam maken, vestigen, roem verwerven')
- de aanduiding voor de Godsnaam en daarmee voor God zelf

Wanneer we nu telkens een woord met meerdere betekenissen op een en dezelfde wijze vertalen, gaan we voorbij aan de verschillende betekenissen die een woord in de brontaal kan hebben. Eigenlijk op dezelfde wijze als dat een letterlijke vertaling van een uitdrukking (of metafoor/symbool), zoals hierboven beschreven, voorbijgaat aan de betekenis ervan in de tekst.

De tweede wijze van vertalen, waarbij getracht wordt om de *betekenis* van de brontekst in de doeltaal weer te geven, noemen we de **parafraserende vertaling** en vereist een interpretatie van de tekst in de oorspronkelijke context. Deze interpretatie wordt dan vervolgens weergegeven in de vertaalde tekst.

We geven weer twee voorbeelden, beide uit het NT:

Paulus schrijft in zijn brief aan de Romeinen (Rom. 3:26) over *pistis Iesou*. *Pistis* betekent 'geloof', maar ook 'trouw'. Welke keuze maak je dan als vertaler, waarbij zij zich ook nog moet afvragen wat het onderwerp is van de genetivus: 'geloof/trouw van Jezus (in God)' of 'geloof/trouw (van een mens) in Jezus'? Het maakt een groot verschil.

Het tweede voorbeeld geeft aan dat de keuze van vertalen verstrekkende gevolgen kan hebben. In het NT komt het woord *adelphoi* vaak voor. Dit betekent letterlijk 'broeders', maar zonder nadere kwalificatie betekent het heel vaak 'broeders én zusters', dus inclusief taalgebruik (vergelijkbaar met onze aanspreekvorm 'jongens'). Letterlijke vertalingen gebruiken overal 'broeders', wat op zichzelf niet verkeerd is weergegeven, maar niet de *intentie* van de schrijver weergeeft: *adelphoi* sluit de zusters niét uit (tenzij *adelphoi* onderscheiden wordt van *adelphai*, 'zusters'), terwijl in de vertaling het woord 'broeders' de zusters wél uitsluit. Andere vertalingen kiezen voor 'broeders-en-zusters', naar de betekenis van het begrip. Deze keuze is zeer belangrijk gezien de positie van vrouwen in de kerk gedurende vele eeuwen, vaak gebaseerd op Bijbels gezag...

Vertalen is een **ingewikkeld proces** waarbij vele factoren meespelen:

1. De brontaal met eigen grammaticale regels en taalkundige eigenaardigheden.
2. De interpretatie van de te vertalen tekst, waarbij woorden, metaforen en uitdrukkingen allerlei betekenissen kunnen hebben die eerst in hun context begrepen moeten worden.
3. De doeltaal als ontvanger van de betekenis van de brontaal.

Vertalen is geen automatisch proces en vraagt van de vertaler vakmanschap en een groot inlevingsvermogen in de wijze waarop mensen (toen en nu) communiceren via taal. Ook moet hij kennis hebben van de culturele wereld waarin de brontekst ontstaan is om de juiste betekenis te kunnen achterhalen.

'Interpretatiepoorten'

Een tekst die gelezen wordt in vertaling is langs zoveel verschillende 'interpretatiepoorten' gegaan dat het bijna een wonder mag heten dat we in staat zijn om een groot deel van de oorspronkelijke betekenis te vatten. De auteur wil een boodschap overbrengen in zijn tekst en gebruikt daarvoor woorden die 'verbeelden' en die verwijzen naar deze boodschap. Zijn tekst moet vervolgens geïnterpreteerd worden door het doelpubliek, meestal bestaande uit mensen die zijn taal en cultuur delen. Toch is het goed mogelijk dat de precieze boodschap van de auteur (als hij zich er al helemaal bewust van is) op een andere manier begrepen wordt door een eigentijdse lezer. De associaties die de auteur heeft bij de woorden die hij gebruikt (bepaald door zijn cultuur, maar ook door zijn persoonlijke biografie) hoeven niet exact dezelfde te zijn als die van zijn lezers. Elk mens heeft een unieke kijk op de wereld en zal vanuit deze visie de wereld interpreteren en vormgeven in beeld en in taal.

De auteur wil een boodschap overbrengen in zijn tekst.

De lezer moet deze boodschap decoderen.

Hierbij kan veel 'mis' gaan, zelfs al delen auteur en lezer dezelfde taal, tijd, geschiedenis en cultuur.

Nu wordt de tekst, die oorspronkelijk voor een bepaald publiek is geschreven, vertaald in een geheel andere tijd, voor een geheel ander lezerspubliek dat deel uitmaakt van een geheel andere cultuur. De vertaler moet dan de taal goed kennen, een taal die in het geval van het Grieks en Hebreeuws erg verschilt van onze Romaanse taal. Zij moet de woorden kennen, hun betekenis en de grammaticale regels. Zij moet ook de cultuur goed kennen om alle metaforen, uitdrukkingen, verwijzingen etc. goed te kunnen interpreteren. De tekst moet begrepen worden in haar culturele context en daarna overgezet worden in de doeltaal. De betekenis van de grondtekst moet worden weergegeven in de woorden van een andere taal. Een letterlijke vertaling zal hierbij vaak haar doel voorbijschieten, dus moet men op zoek naar andere woorden die de betekenis goed uitdrukken. Maar ook deze tekst moet vervolgens worden geïnterpreteerd door de lezer, of beter gezegd, **gedecodeerd** worden.

Ook nu spelen de associaties die een lezer heeft bij de verschillende woorden een grote rol en deze associaties zijn niet voor iedereen hetzelfde. Ook al heb je een mooie vertaling afgeleverd, dan nog is het de vraag of de bedoeling van de oorspronkelijke auteur, geïnterpreteerd door de vertaler, omgezet in een andere taal, door elke lezer op dezelfde manier begrepen wordt. Er zijn immers verschillen binnen de groep van mensen die een taal delen: dialectverschillen, woorden die in de loop van de tijd een andere betekenis krijgen of hebben in verschillende subgroepen en de verschillen in associaties bij woorden en beelden die bij elk individu weer anders zijn.

De vertaler wil de boodschap van de oorspronkelijke auteur weergeven in de doeltaal.

De lezer moet deze boodschap decoderen.

Hierbij kan veel 'mis' gaan, aangezien een tekst betekenis krijgt 'in het hoofd van elke individuele lezer'.

De betekenissen in een tekst

Deze lange beschouwing over taal en tekst heeft als doel om aan te tonen dat een tekst gevuld is met betekenissen, bewust en onbewust, en dat veel van deze betekenissen verloren kunnen gaan in het proces van vertalen, aangezien de vertaler voortdurend keuzes moet maken. Kort gezegd: een vertaalde tekst is feitelijk een **versteende interpretatie** van de boodschap van een bepaalde tekst. Of deze interpretatie juist is of voorbijgaat aan de oorspronkelijke bedoeling van de auteur kunnen we niet beoordelen als we zelf geen toegang hebben tot de brontaal.

De zoektocht naar de betekenis van de tekst van de Bijbel is met dit alles in gedachten een voortdurende decodering van de oorspronkelijke boodschap en vertaald in een doeltaal, waarvan de betekenis door de dynamiek van taal voortdurend verandert.

Bijbel is een 'mensenboek'

We spreken hier over een 'neutrale houding' ten opzichte van de tekst van de Bijbel, als een product van de menselijke geest. De Bijbel is geschreven door mensen die een bepaalde boodschap willen overbrengen en gebonden zijn aan en bepaald worden door hun taal, cultuur en biografie. Om de tekst goed te kunnen begrijpen en vertalen, moeten we dus de menselijke factor volledig accepteren. De Bijbel is voor veel mensen echter vooral een *geloofsboek* en is volgens veel gelovigen van metafysische oorsprong: namelijk als een tekst 'door God gegeven'.

Deze opvatting heeft gevolgen voor de wijze waarop de tekst vertaald wordt, dat dan vooral zo 'letterlijk' mogelijk zal zijn: als de tekst door God zelf geschreven of geïnspireerd is, moet de vertaling hier uiteraard zo dicht mogelijk bij in de buurt blijven. De al eerdergenoemde Statenvertaling is hier een duidelijk voorbeeld van.

Wanneer de menselijke factor van de Bijbelse tekst (of eender welke tekst) ontkend wordt, krijgen ook vertalingen een bijna goddelijke status en kan inderdaad gezegd worden dat we geen Bijbelse talen hoeven te leren omdat 'de Bijbel vertaald is'. Ik hoop echter dat het ondertussen duidelijk geworden is dat vertalen een zeer ingewikkeld proces is en wil tevens benadrukken dat binnen de *Bijbelwetenschap* de tekst van de Bijbel wel degelijk beschouwd wordt als een product van menselijke schrijvers. De tekst opvatten als 'door God geschreven' is een uitspraak van geloof en perfect valabel, maar heeft geen plaats binnen een wetenschappelijke benadering van de Bijbel.

De non-verbale boodschap van een tekst

Uiteindelijk gaat het dus steeds om de vraag naar de betekenis van de tekst. Deze wordt vormgegeven door de woorden die een schrijver gebruikt en die vertaald kunnen worden (na interpretatie). De boodschap van de auteur kan echter nog op vele andere manieren worden weergegeven, manieren die in een vertaling zeer moeilijk na te bootsen zijn. Het gaat dan om stijlvormen zoals ritmiek, rijm, acrostichon, herhalingen en het gebruik van sleutelwoorden en klank.

Ook de numerieke structuur van een tekst (het aantal woorden dat een auteur gebruikt voor een bepaalde sectie of het aantal keer dat een specifiek woord voorkomt) en de thematische structuur ervan (het Hebreeuws gebruikt bijvoorbeeld heel vaak de 'concentrische structuur', waarbij het belangrijkste deel in het midden staat) is bepalend voor de betekenis van een tekst.

Door deze (stijl)middelen die een auteur tot zijn beschikking heeft kan hij de lezer sturen naar wat hij belangrijk vindt in de tekst. Het is zo mogelijk dat achter de letterlijke betekenis van woorden nog een andere boodschap schuilgaat, 'verborgen' in de structuur van de tekst zelf.

Het semantisch bereik van woorden

Een belangrijk gegeven van de Bijbelse teksten moet nog worden benadrukt en dat is dat woorden een breed 'semantisch bereik' kunnen hebben. Hiermee wordt bedoeld dat een woord meerdere betekenissen kan hebben. We hebben het reeds gezien bij het woord *shem* dat op verschillende manieren vertaald kan worden. Een woord (en zeker in het Hebreeuws wegens het systeem van 'wortels') heeft daarnaast ook een groot 'resonantiebereik'. Hiermee wordt bedoeld dat achter de letterlijke betekenis(sen) van een woord andere woorden en betekenissen kunnen *mee-resoneren*. Een auteur kan via associaties bewust of onbewust verwijzen naar andere betekenissen, beelden, gebeurtenissen, personen, etc. die de tekst verdiepen, verrijken, verklaren, etc. Al deze 'extra' betekenissen zijn verdwenen in een vertaling.

Bijbels Hebreeuws is een literaire taal

Tot slot merken we nog op dat het Hebreeuws van de Bijbel een literaire taal is, wat betekent dat er veel archaïsmen worden gebruikt die vaak moeilijk te vertalen zijn. Ook is de woordenschat van de Bijbelse tekst eerder beperkt. Er komen slechts ongeveer 8000 verschillende woorden voor in de Hebreeuwse Bijbel, wat lang niet genoeg is voor een levende taal (de doorsnee Europeaan beschikt over een *actief* vocabulaire van zo'n 10.000 woorden. Haar *receptieve* of *passieve* woordenschat - de woorden die zij zelf niet gebruikt maar wel begrijpt - varieert van 45 duizend tot een kwart miljoen!).

Je zou verwachten dat dit een vertaling vereenvoudigt, maar het tegendeel is waar. Wanneer het vocabulaire beperkt is, beperkt dit ook de mogelijkheid van de vertaler om via vergelijking met andere woorden de betekenis ervan te achterhalen. Hier komt nog bij dat een kwart van de woorden maar 1 keer voorkomt in de HB en daarvan 289 woorden behoren tot een wortelstam die maar 1 keer voorkomt (wat dit betekent wordt duidelijk wanneer we in deze cursus het taalsysteem van het Hebreeuws bestuderen). Bij deze woorden is zelfs de letterlijke betekenis een kwestie van interpretatie.

Samenvattend

Bijbelse talen leren is dus de manier om door te dringen in de teksten van de Bijbel, in plaats van op de schouders te staan van vertalers en in de spiegel te kijken van hun interpretatie als vertaling. Achter de spiegel ligt een wonderlijke wereld te wachten om ontdekt te worden.

Daarbij helpt het natuurlijk ook als je van talen houdt...